

XX a. Klaipėdos krašto gyventojų klaipėdiškių kultūrinio ir tautinio tapatumo išraiškos epitafijose

SILVA POCYTĖ

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: silva.pocyte@gmail.com

Straipsnyje (1), panaudojant užfiksuoto konfesinio paveldo medžiagą, pateikiami Klaipėdos krašto kultūrinio ir tautinio gyventojų tapatumo aspektai. Remiantis senosiose krašto evangelikų-liuteronų kapinėse išlikusių epitafijų įrašais, rekonstruojama laidojimo tradicijoje atsispindėjusi kultūrinė ir kalbinė vietos gyventojų – lietuvininkų ir vokiečių – aplinka nuo XIX a. antrosios pusės; pateikiami dvikalbiai tarpukario laikotarpio epitafijų pavyzdžiai; analizuojami Klaipėdos krašte likusių vietinių gyventojų – klaipėdiškių – tautinio tapatumo raiška pasikeitusiomis politinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis po 1945 m.

Raktažodžiai: Klaipėdos kraštas, konfesinis paveldas, senosios kapinės, klaipėdiškiai

Lenkų istorikas Robertas Traba, tiriantis kultūrinius kontaktus ir pokyčius lenkų ir vokiečių pasienio regione XIX–XX a., pažymi, jog Rytų Prūsija yra kraštas, „draugystės ryšiais sujungiančios multikultūros įrodymas, tačiau sykiu ir „kitų“ kultūrų bei nacionalinių mažumų laimėjimų griovimo pavyzdys“ [49, 26]. Šis teiginys iliustratyviai atspindi ir Rytų Prūsijos šiaurinės dalies – Klaipėdos krašto – istorijos daugiakultūrinę sampratą, kurios refleksijos yra svarbios nagrinėjant krašto gyventojų kultūrinės ir tautinės raiškas XX a. bei suvokiant regiono kitiškumą bendrame Lietuvos istorijos kontekste.

XX a. Klaipėdos krašto istorija, jos lūžio momentai, susiję su pasaulinių karų padiktuotais politiniais virsmis, pastaruoju metu sulaukia progresyviai didėjančio istorikų ir kitų sričių mokslininkų dėmesio. Visgi tenka pažymėti, kad labiau ištyrinėta Klaipėdos krašto istorija iki 1939 m., daugiau dėmesio sutelkiant į politinės, kultūrinės, ekonominės raidos aspektus krašte autonomijos laikotarpiu 1923–1939 metais. Reikia pripažinti, kad 1998 m. Vokietijos mokslininko Joachimo Tauberio išsakyta mintis, jog Lietuvai atgavus Nepriklausomybę abiejų šalių mokslininkų tyrimai daugiausia apėmė didžiąją tuometinę Berlyno ir Kauno politiką bei atskirus politinius įvykius – nacionalsocialistinės Vokietijos ultimatumą Lietuvai ir Klaipėdos krašto atidavimą 1939 m. kovo mėnesį, taip pat „1923 m. sausio mėnesio įvykiai, susiję su lietuvių įžygiavimu“ į Klaipėdos kraštą [47, 85], pakankamai aktuali ir šiandieninei istoriografijos situacijai. 2012 m. Vytauto Žalio išleistame *Lietuvos*

(1) Straipsnis parengtas 2013 m. vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamos mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipėdos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

diplomatijos istorijos antrame tome, aptariant Vokietijos ir Lietuvos santykius nuo 1929 m. vasaros iki 1931 m. pabaigos, išskirtinis dėmesys skiriamas Klaipėdos krašto bylai [62; 63], įvairialypiai krašto politinės istorijos siužetai atskleidžiami ir kitų istorikų darbuose [19; 20]. Kalbant apie 1939–1945 m. laikotarpį Klaipėdos krašte, pažymėtina, jog greičiausiai dėl pirminių šaltinių stokos šis periodas nėra pakankamai išanalizuotas, nors per pastaruosius kelerius metus pasirodė tyrimai apie Klaipėdos krašto gyventojų padėtį po 1939 m. [2], pateikti Vokietijos militarinės istorijos Klaipėdoje siužetai [42]. Negalima teigti, kad kultūriniai krašto istorijos aspektai mokslininkų darbuose lieka paraštėse, tačiau juose daugiausia pateikiami tam tikri mikrolygmenys ar vienasmeniai veiklos aspektai [21; 45], o nuoseklios kultūros istorijos sintezės stokojama. Svarbi cezūra, žyminti radikalius tiek Klaipėdos krašto ir miesto, tiek visos Rytų Prūsijos politinius, socialinius, demografinius, tautinius pokyčius regione, yra 1944–1945 m. riba, kai baigiantis Antrajam pasauliniam karui pasikeitė ir krašto politinės priklausomybės statusas, ir krašto gyventojų sudėtis [1]. Laikotarpis po 1945 m. suponuoja daug aktualių tyrinėtinių temų: sovietinių / politinių struktūrų kūrimasis ir visos krašto administracinės sistemos integravimas į sovietinę sistemą (pvz., apie Šilutės apskrities kūrimąsi žr. [8]), ekonomikos sovietizacija, senųjų kultūrinių tradicijų devalvacija ir naujosios ideologijos panauda įsisavinant buvusios Rytų Prūsijos erdves [9].

Klaipėdos krašto istorijos po 1945 m. kontekste neabejotinai aktuali tema yra ištuštėjusio krašto apgyvendinimas ir likusių vietinių gyventojų – lietuvininkų ir vokiečių (apibendrintai vadintinų *klaipėdiškiais*) – padėtis pasikeitusiomis politinėmis sąlygomis, jų tautinės ir kultūrinės saviraiškos, naujosios aplinkos (ne)priėmimo problematika, santykiai su naujakuriais. Socialinius-demografinius klausimus viso krašto lygmeniu yra nagrinėjusi Nastazija Kairiūkštytė [14; 15]; doc. A. Arbušauskaitė daugiau akcentavo demografinius pokyčius Kuršių nerijoje [4]. Bendrus Klaipėdos krašto raidos po 1945 m. aspektus aptarė Ruth Kibelka [17], svarbiausius klaipėdiškių padėties bruožus siekė atskleisti Arthuras Hermannas [11]. Visgi kalbant apie Klaipėdos kraštą po Antrojo pasaulinio karo tenka konstatuoti, jog vietinių krašto gyventojų padėtis šiuo laikotarpiu dar nėra pakankamai išanalizuota tema, nors ir pateikiamos metodologinės pokario istorijos tyrimų prieigos [32], publikuojami ano meto archyviniai šaltiniai [3] ir vietinių gyventojų prisiminimai [28; 48; 23].

Po masinės gyventojų evakuacijos baigiantis Antrajam pasauliniam karui ir pirmųjų pokario metų repatriacijos 1950 m. Klaipėdos krašte buvo suskaičiuota 15–20 000 klaipėdiškių (lietuvininkų ir vokiečių) [25, 363], iš kurių apie 8 000 sudarė repatriantai [15, 45]. Kaip mini N. Kairiūkštytė, dauguma repatriantų vyko į kaimą, „tačiau ne visiems valstiečiams, net grįžusiems 1945 m., pasisėkė apsigyventi savo ūkiuose, o grįžusieji vėliau turėjo dar mažiau galimybių patekti į savo namus, nes jų ūkiai beveik visi buvo išdalinti naujakuriams, organizacijoms“ [15, 44]. Savų namų gimtinėje praradimas, pasikeitusi politinė, socialinė, ekonominė situacija, baimė būti išvežtam į Sibirą, skaudūs karo pabaigoje patirti išgyvenimai ir artimųjų netektys, išblaškytos šeimos ir bandymai surasti likusius gyvuosius (2) – klaipėdiškiams reikėjo daug dvasinių pastangų, kad prisitaikytų prie naujų pokarinio Klaipėdos krašto gyvenimo sąlygų.

(2) Karo pabaigoje išblaškytų šeimų istorijas liudija po Antrojo pasaulio karo 1950 m. Vokietijoje atnaujinto iki 1945 m. pradžios Klaipėdoje leisto laikraščio *Memeler Dampfboot* (1948–1949 m. – *Memeler Rundbrief*) puslapiuose spausdinta „Familien-Chronik“ („Šeimų kronikos“). Čia daugiausia būdavo skelbiamos paieškos artimųjų, kurie dingo arba pasimetė evakuacijos metu ar po jos.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti kultūrinės ir tautinės klaipeidiškių raiškos fragmentus XX a. atskirais laikotarpiais remiantis Klaipeodos krašto senosiose kapinėse išlikusiomis epitafijomis.

Tautinės klaipeidiškių raiškos analizavimas pasinaudojant iki šiol į istoriografiją tik fragmentiškai įtraukta epitafijose užfiksuota informacija yra svarbus Klaipeodos krašto, kaip paribio regiono, daugiakultūres ir daugiatautės sanklodos atskleidimas, kai epitafijoje užkoduoti kalbiniai ženklai gali būti traktuojami kaip tam tikra *mes – bendruomenė (Wir-Gemeinschaft)* [31, 9] definicijos išraiška, emociškai instrumentalizavusi tautinių grupių saviidentifikaciją.

Straipsnio uždaviniai: išanalizuoti klaipeidiškių kultūrinės ir tautinės raiškos aspektus XX a. ir atskleisti krašto gyventojų dvikalbiškumo tradiciją; nagrinėti klaipeidiškių situaciją po 1945 m. palyginus vienos evangelikų liuteronų parapijos bažnytinis dokumentus ir konfesinio paveldo duomenis.

Tyrimo chronologiniai rėmai apima laikotarpį iki 1960 m., nes klaipeidiškių grupės savyje svarbus lūžis įvyksta XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai, remiantis 1958 m. balandžio 8 d. pasirašyta Vokietijos Federacinės Respublikos ir Sovietų Sąjungos sutartimi, iš Klaipeodos krašto į Vokietiją 1956–1969 m. (intensyviausias laikotarpis 1958–1960 m.) išvažiavo 8 232 klaipeidiškiai [38, 12]. Šis ribinis Klaipeodos krašto istorijos atskaitos taškas akivaizdžiai išstiprė kilminių krašto gyventojų būtį savoje tėviškėje. Bendruomenė „istorijos paraštėje“ neturėjo galimybių kalbėti apie savo praeitį, nes ideologinėmis grandinėmis supančiota viešoji opinija arba „grynino / lietuvinio“ istoriją sau palankia linkme, arba, išskirdama tik vokiškumu paremtą Klaipeodos krašto kultūros ir istorijos supratimą, formavo svetimą ir nepriimtina tiek viso regiono, tiek *klaipėdiškio* Lietuvoje vaizdinį [18]. Po 1960 m. klaipeidiškiai praktiškai susiniveliavo su likusiaja visuomenės dalimi ir jų savitumą galima užčiuopti bei tam tikrą savasties pulsą atpažinti iš tam tikrų religinės aplinkos, bažnytinio gyvenimo ženklų.

Šaltinių bazė. Svarbiausia šaltinių grupė, esanti tyrimo pagrindu, yra senosiose Klaipeodos krašto kapinėse išlikę antkapiniai paminklai ir juose užrašytos *epitafijos*, liudijančios apie palaidotus klaipeidiškius. Kaip pažymi Domas Kaunas, „Mažosios Lietuvos kapinės – muziejus, archyvas ir rašto saugykla po vienu stogu, kurį atstoja dangaus skliautas“ [16, 12], ir kuris nyksta tiek dėl žmogaus neigiamos intervencijos į aplinką, tiek dėl gamtos poveikio. Kapinėse randami ženklai padeda atskleisti tiek krašto kasdienybės ir įsigyventą praeitį, tiek *istorijos prievartos* [30, 86] paliktus pėdsakus. Užfiksuoti šią šaltinių grupę ir įtraukti į mokslinę apyvartą leido nuo 2006 m. Klaipeodos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vykdomos senųjų Klaipeodos krašto kapinių fiksavimo ekspedicijos (3), kurių metu surinkti įvairūs duomenys papildė Rytų Prūsijos, Prūsijos Lietuvos, Klaipeodos krašto tautinės, kultūrinės, ekonominės, socialinės istorijos siužetus, atskleidžia šeimų ir giminių, vietovių, parapijų istorijas.

Straipsnyje, aptariant klaipeidiškių situaciją po 1945 m., bus naudojamos dar dvi pirminių šaltinių grupės, kurios padės perteikti vietinių krašto gyventojų būties, kasdienybės ir kultūrinės tradicijos elementus „iš grupės vidaus“. Vienai šaltinių grupei priskirtinos *nuotraukos*, išlikusios ir saugomos / saugotos vietinių krašto gyventojų fotoalbumuose ar asmeninėse kolekcijose. Klaipeodos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos

(3) 2012–2014 m. senosios kapinės fiksuojamos vykdamas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Klaipeodos krašto etnokonfesinio paveldo tyrimai, sukuriant geografinę informacinę sistemą“ (2012–2014 m., Nr. VAT-12018).

institutas, nuo 2005 m. vykdamas projektą „Šeimos albumų istorijos. Klaipėdiškiai 1944–1960 metais“ (projekto vadovė 2005–2006 m. – dr. Ruth Leiserowitz) (4), surinko ir skaitmeninėje duomenų bazėje sukaupe apie 1 000 nuotraukų, kurios atspindi įvairialypį klaipėdiškių gyvenimą, kasdienybės detales. Suskirsčius surinktas nuotraukas pagal temas pastebėta, jog didžiausia nuotraukų grupė yra susijusi su religine aplinka, bažnytiniu gyvenimu. Protestantizmas klaipėdiškiams buvo pagrindinis jų skirtumo nuo naujakurių kriterijus, kitokios kultūros ir mentaliteto išraiškos matmuo. Religija buvo pagrindinis jų tapatumą formavęs veiksnys ir svarbiausias ikikarinės tradicijos tęstinumo simbolis. Religijos išsaugojimą ir telkimąsi pokario bendruomenėse galima traktuoti ir kaip savotišką klaipėdiškių protestą prieš sovietų sistemos brukną ateistinę propagandą.

Kita šaltinių grupė, problemiškesnė, tačiau neabejotinai galinti suteikti daugiausia informacijos, – veikusią *bažnytinių parapijų dokumentai*. Teiginys apie pastarųjų šaltinių problemškumą yra suponuotas neatsitiktinai, nes dauguma Klaipėdos krašto bažnytinių dokumentų, rašytų iki 1944 m. pabaigos, yra dingę (5), o pokario bažnytinių dokumentų paieška ir identifikavimas dėl išdraskytos bažnytinės struktūros yra ganėtinai sudėtingas. Iki Antrojo pasaulinio karo pradžios Klaipėdos krašte veikė 31 liuteronų parapija [13, 211–212], karo pabaigoje bei jam pasibaigus didžioji dalis bažnyčių buvo sugriautos (pvz., Priekulės, Smalininkų, visos trys protestantiškos bažnyčios Klaipėdoje) arba naudojamos kitoms reikmėms (pvz., Dovylių, Pagėgių, Vilkyškių, Rusnės), tik kelios bažnyčios išlaikė savo kaip kulto pastatų statusą ir pokariu, tarp jų ir Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčia [37]. Šios bažnyčios kunigo Jurgio Sprogio rašyti pokario laikotarpio bažnytiniai dokumentai [59; 60; 53; 54; 51; 58; 46; 52; 24] yra unikalūs šaltinis, liudijantis parapijoje gyvenusių vietinių žmonių skaičių, jų pasiskirstymą atskirais kaimais, bažnytinių sakramentų priėmimą. Mūsų nagrinėjamos temos kontekste yra aktualūs mirusių parapijiečių sąrašai su nuorodomis, kada ir kokiose kapinėse jie buvo palaidoti [59, 50–100].

Tyrimo *objektu* pasirinkta senosiose krašto kapinėse išlikusiose epitafijose (6) užrašyta informacija, kuri padeda atskleisti gyventojų dvikalbystės tradiciją, paaiškinti krašto gyventojų tautinės ir kultūrinės raiškos ypatumus.

Iš tyrime naudojamų šaltinių pristatymo aiškėja darbo naujumas, kadangi iki šiol į historiografinę apyvertą buvo įtraukti tik minimų šaltinių fragmentai (7). Šaltinių analizė ir jų lyginimas leis papildyti klaipėdiškių grupės tautinės ir kultūrinės raiškos ypatumų sampratą.

Tyrimo pradžioje būtina pateikti *klaipėdiškio* sąvokos apibrėžtį. Kalbant apie regiono tautinę sudėtį iki 1944 m. pabaigos, išskirtinas keletą šimtmečių dominavęs (turint omenyje visą Prūsijos Lietuvos teritoriją) dviejų tautinių grupių – vokiečių ir lietuvininkų (arba Prūsijos lietuvininkų, Prūsijos lietuvių, mažlietuvių) – koegzistavimas ir bendrabūvis. Galima paminėti, jog „nuo XVI a. reformacijos nuostata dėl gimtosios šnekamosios kalbos ir rašto vartojimo užtikrino Prūsijos lietuviams pradinio mokslo galimybę gimtąja kalba iki

(4) Prieiga per internetą: http://www.klein-litauen.de/front_content.php

(5) 2010 m. buvo rastos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje užkastos Piktupėnų (dab. Pagėgių savivaldybė) evangelikų liuteronų parapijos bažnytinės knygos, įrodančios, jog tokios „užkastos istorijos“ atvejų viso krašto mastu gali būti ir daugiau [61; 64].

(6) Epitafija – tai užrašas antkapyje pagerbiant mirusįjį. Joje būna užrašyta mirusiojo metrika ir kiti žodžiai.

(7) Panaudoti *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvo* 6-os bylos paskiri duomenys [37]. Konfesinio paveldo fiksavimo naujausius tyrimus žr. [22].

XIX a. paskutinio ketvirčio“ [44, 20], leido lietuviškų knygų spausdinimą ir lietuvių kalbos funkcionavimą kasdieninėje ir viešojoje erdvėje, ypač išskiriant bažnytinę aplinką. Lietuvių kalbos viešos panaudos situacija keičiasi po 1871 m., kai susikuria Vokietijos imperija, kurios vykdytos germanizacinės politikos metu „vokiečių nacionalizmas <...> ėmė skleisti visu aktyvumu, – kartu buvo ir stipriausios lietuvių akulturacijos bei asimiliacijos laikotarpis“ [40, 135], mažinęs lietuviškai kalbančių gyventojų skaičių. Vokietijos imperijos metais atlikti gyventojų surašymai yra detaliausias šaltinis, atspindintis tautinę valstybės charakteristiką ir braižantis įvairiakalbį reicho žemėlapi. Nuo 1890 iki 1910 m. vykdytų gyventojų surašymų metu tautiškumo nustatymo kriterijumi buvo pasirinkta gimtoji kalba [57, 159]. Nesigilinant į lietuvių kaip gimtosios kalbos nurodymo problemiškumą (8), galima teigti, jog į mūsų erdvės lauką patenkančioje teritorijoje fiksuotos lietuvių ir vokiečių grupės. Pažymėtina, kad tarp lietuvininkų tam tikrą dalį sudarė dvi gimtąsias kalbas nurodžiusieji. Tokie galimi precedentai buvo nurodyti ir surašinėtojams parengtuose paaiškinimuose teigiant, jog „kiekvienas žmogus turi tik vieną kalbą, kuri jam sklandžiausia ir kurioje jis galvoja. Dvi gimtąsias kalbas teturi tik mažas žmonių skaičius; bet tokių atsitikimų gali pasitaikyti pas asmenis, kurie kilę iš tėvų su skirtingomis kalbomis“ [57, 160]. Lietuvininkų, kuriuos vokiečių tyrėja Ulla Lachauer įvardija dviejų tautų (vokiečių ir lietuvių Didžiojoje Lietuvoje – S. P.) sandūros *regionine grupe* [27, 66], atveju dvikalbiškumas buvo suformuotas politinės, sociokultūrinės prūsijos / vokiškos aplinkos. Ši grupė, veikiamą išorinių ir vidinių veiksnių, patyrė akulturacinius, asimiliacinius, visuomenės modernizacijos procesus, kurie koregavo ar išryškino lietuvininkų tautines ir kultūrinės raiškas. Dvikalbiškumas reiškėsi įvairiose kasdienės aplinkos situacijose: tiek bendraujant šeimoje su artimaisiais (9), tiek renkant vaikams vardus (10), tiek statant antkapinius paminklus kapinėse artimiesiems, kuriems skirtose epitafijose dažniausiai atsispindi natūraliai suaugusi dviejų kalbų samplaika (11). Iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos viešojoje erdvėje *klaipėdiškio, memelenderio, Klaipėdos krašto* sąvokos neegzistavo [66, 10]. Šių definicijų atsiradimui turėjo įtakos pasikeitusi politinė situacija po Pirmojo pasaulinio karo ir atskiro Klaipėdos krašto šiaurinėje Prūsijos Lietuvos dalyje su(si)formavimas.

Po Pirmojo pasaulinio karo baigties 1919 m. sausio mėn. pradžioje prasidėjusioje taikos konferencijoje buvo sprendžiamas pokario naujosios Europos žemėlapi klausimas, susijęs ir su Vokietijos teritorijos apkarpymais. Po ilgų derybų 1919 m. birželio mėn. pabaigoje pasirašytos Versalio taikos sutarties 28-as straipsnis skelbė apie šiaurinės Rytų Prūsijos dalies – Klaipėdos krašto – atskirimą nuo Vokietijos, o 99-ame straipsnyje buvo užfiksuotas krašto perdavimas Antantės valstybių žinion [66, 10], kurių vardu kraštą iki 1923 m. pradžios administravo Prancūzija.

-
- (8) Tai susiję su 1) surašymą atlikdavusiais asmenimis, daugiausia vokiečių tarnautojais, tarp jų ir mokytojais, kurie, palaikydami valstybės vykdomą politiką, stengdavosi pateikti didesnį vokiečių skaičių; 2) Prūsijos lietuviais, kurie mokėjo lietuvių ir vokiečių kalbas, bet dėl vokiečių kalbos vartojimo prioriteto neretai užsirašydavo esantys vokiečiais arba nurodydavo dvi gimtąsias kalbas: vokiečių ir lietuvių. Plačiau žr. [36, 66–72].
- (9) Chrestomatinis pavyzdys galėtų būti Emilio Kraštinaičio, gimusio 1903 m. Ragainės apskrityje, atsiminimai, kuriuose teigta: „<...> mūsų šeimoje, kaip ir daugelyje kitų, buvo įprotis tik su tėvais kalbėti lietuviškai, o vaikai tarpusavyje kalbėdavo vien vokiškai“ [26, 573].
- (10) Kaip pasakojo Erdmutė Gerolytė iš Vabalų kaimo (Šilutės apylinkės), „nors šeimoje kalbėjo lietuviškai, vaikų vardai buvo Hansas, ir Augustas, Anna, Maria, Rutha ir Edmutė“ [27, 64].
- (11) Apie Klaipėdos krašto kapinių antkapinių įrašų dvikalbiškumą plačiau žr. [35].

Šio laikotarpio oficialios statistikos duomenimis, 1920 m. rugsėjo mėnesį Klaipėdos krašte iš viso gyveno per 140 000 gyventojų, daugiausia vokiečiai (66 650) ir lietuviai (64 290) [50, 270]. Vadinamuoju prancūzmečiu, arba Trimečiu laikotarpiu, nepaisant vykusių politinių peripetijų dėl krašto politinės ateities perspektyvų ir gana sudėtingos ekonominės situacijos, vieša *klaipėdiškio* vartoseną nesusifirmavo.

Situacija iš esmės pasikeičia po 1923 m. sausio mėnesio, kai po sėkmingai suorganizuotos Lietuvos karinės akcijos Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos [55; 56], o 1924 m. gegužės 8 d. buvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija, įteisinusi autonominius Klaipėdos krašto priklausymo Lietuvai aspektus [50, 163]. Nesigilinant į Klaipėdos krašto integracijos į Lietuvą 1923–1939 m. specifiką, su tuo susijusius krašto ekonominės, kultūrinės raidos ypatumus, neretai paženklinčius Vokietijos ir Lietuvos kovos dėl įtakos stiprinimo krašte ir jo gyventojų, reikia konstatuoti, jog būtent šis Klaipėdos krašto autonominis laikotarpis pagimdė *klaipėdiškio* fenomeną. Pirmą kartą viešajame diskurse ši sąvoka pateikiama kartu su 1925 m. sausio 20 d. atlikto Klaipėdos krašto gyventojų surašymo duomenimis. Remiantis jais, iš 141 645 tuo metu Klaipėdos krašte gyvenusių asmenų vokiečiais save įvardijo 64 158 žmonės (45, 2%), lietuviais – 37 626 (26, 6%), klaipėdiškiais – 34 337 (24, 2%) gyventojai [50, 267]. Nesigilinant į tiek tarpukariu, tiek po Antrojo pasaulinio karo lietuvių ir vokiečių mokslininkų skelbtus ideologiškai angažuotus šios definicijos komentarus ir aiškinimus [29, 8; 50, 269; 65, 55], galima teigti, jog ir šiuolaikinėje istoriografijoje nėra vienos *klaipėdiškio* definicijos sampratos interpretacijos. Paminėtina, jog pastaruoju metu ją, remdamasis teorinėmis tapatybės konstravimo priegomis, siekia atskleisti Vasilijus Safronovas, kuris teigia, jog surašymo duomenys „fiksuoja skirtingų tapatybių ideologijų reikšmių išsidėstymą konkrečioje viešojo bendravimo erdvėje suformuotoje konjunktūroje“, o *klaipėdiškis* esą kategorija, išreiškusi „viešojo bendravimo erdvėje sukonstruotas reikšmes, su kuriomis vietinis gyventojas tam tikru metu galėjo susitapatinti“ [39, 39; taip pat žr. 41, 48–50]. Tos reikšmės buvo susijusios su vokiška ir lietuviška praeities pažinimo ir interpretavimo tradicija, su šių dviejų kalbų viešojoje erdvėje raiška, tarp kurių vokiškumo panauda kiekvienais autonominio laikotarpio metais, ypač po neapdairaus krašto lituanizacijos protrūkio 4-ojo dešimtmečio pradžioje, spartėjo akivaizdžiai pastebimu pagreičiu. Pasak A. Hermanno, „iki 1918 metų dauguma lietuvininkų dar buvo išlaikę savitą identitetą, bet paskui jiems liko tik du keliai, tapti vokiečiais, arba lietuviais. Trečio, savito, kelio ieškoti buvo jau beprasmiška. Lietuvininkai pasirinko jiems labiau pažįstamą kelią į vokiškumą“ [12, 51].

1925 m. gyventojų surašymo duomenų statistika yra pateikiama tik pagal apskritis ir Klaipėdos miestą, nėra duomenų iš atskirų vietovių, tačiau apie jų tautiškumą sąlyginai galima spręsti pagal 1910 m. Vokietijos imperijos metais atliktą gyventojų surašymą, kuris iš principo radikalčiai nepakito ir po 1923 metų. 1910 m. duomenimis, iš trijų apskričių lietuviškiausia (66, 2%) buvo Klaipėdos apskritis (12), tokios tautiškumo tendencijos nepakito ir po 1923 m., kai lietuviškiausia išliko Klaipėdos apskritis (13), o *klaipėdiškių* skaičius trijose apskrityje buvo beveik apylygis (14). *Klaipėdiškių* fenomeno raiška, absorbuojanti dvikalbę krašto tradiciją, atsispindi ir antkapinių paminklų epitafijose. Tenka pabrėžti, jog epitafijos negali būti laikomos absoliučiai patikimu, tautinę statistiką patvirtinančiu šaltiniu, kadangi po Antrojo pasaulinio karo sunykus ar

(12) Šilutės apskritis lietuviškumas sudarė 58, 2%, Pagėgių apskritis – 44, 1% [57, 190].

(13) Šilutės apskritis lietuviškumas sudarė 30,3%, o Pagėgių – 22,2%. [50, 268].

(14) Klaipėdiškiai Klaipėdos apskrityje sudarė 26,5%, Šilutės apsk. – 25,3%, Pagėgių – 25,2%. [50, 268].

sunaukinus didžiąją dalį artefaktų Klaipėdos krašto senosiose kapinėse, šiandien fiksuojami paminklai ir įrašai juose gali būti traktuojami tik kaip tam tikri hipotetiniai tautinių tendencijų reprezentantai. Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikrą tarpukario laikotarpio epitafijų dalį sudaro įrašai baltose marmurinėse ar juodo stiklo lentelėse, įtaisytose paminkluose be pamato, antkapyje. Deja, paveldo fiksacijos metu konstatuota, jog nemaža dalis tokių epitafinių lentelių arba visai yra sudaužytos, arba iš išlikusių dalių ne visada galima tiksliai rekonstruoti palaidoto asmens duomenis (vardą, pavardę, gyvenimo metus) – svarbiausius epitafijos dėmenis.

Kaip jau buvo minėta, epitafijose labai ryškiai atsispindi kalbinis bilingvizmas, kuris identifikuojamas arba kiekviena kalba atskirai parašytose epitafijose, arba lietuvių kalbos įrašuose pastebima vokiečių kalbos įtaka. Iliustruojant šias išvalgas, galima panagrinėti keletą pavyzdžių iš Stragnų / Skėrių (Klaipėdos r.) kapinių medžiagos. 1905 m. surašymo duomenimis, kaime iš 167 asmenų lietuviai sudarė 82,6% (138 gyventojai), vokiečių kalbą gimtąją nurodė 28 gyvenusieji [57, 244], tad galima manyti, kad vietovė turėjo išlaikyti lietuviškumo atspalvį ir tarpukario metais. Panagrinėjus iš tarpukario laikotarpio išlikusių įrašų turinį, absoliučią tautinės raiškos (lietuvių ar vokiečių tradicijai atstovaujama) išvadų negalėtume padaryti, tačiau vokiečių kalbos poveikis tuometinei aplinkai akivaizdus (15). Epitafijų kalbą nagrinėjantys kalbininkai pažymi, jog „labiausiai vokiečių kalbos [yra] paveiktas asmenvardžių lygmuo“ [5, 73], kai pavardžių formos yra rašomos be galūnės (pvz., *Naujoks*) arba moterų asmenvardžiams yra priskiriamos vyriškos pavardės (pvz., *Withe, Matuttes*).

Analogiškų pavyzdžių galima rasti ir kitose kapinėse fiksuotuose įrašuose – minimos *Marie Kerschies* (16), *Madliene Kaitinnis* (17), *Lotte Kujus* (18) ir kitos moteriškos lyties asmenims priskirtos vyriškos formos pavardės.

Dviejų kultūrinių tradicijų sankirtą reprezentatyviai iliustruoja ir dviejų šriftų – lotyniško ir gotiško – vienoje epitafijoje koreliacija, ir tai yra būdinga tiek vokiškos (19), tiek lietuviškos (20) kilmės asmenų antkapiniams įrašams. Galima teigti, jog tarpukario

- (15) Kapas Nr. 13: *Czion / ilsis Pakajuj / Mare Withe / *26.11.1878 / †30.1.1938 / IIsėkis saldžiai.*; kapo Nr. 39 epitafija: *Czion ilsis / Dieweje mano / mylimas Wiers / ir muso / Tewas / Wilhelm Naujoks / *10.6.1875, / †10.58.1929*; kapo Nr. 44 pavyzdys: *Czion ilsis Dieweje / mano mylima Motrieschke / bei muso Motinele / Urte / Matuttes / *2. Juli 1872, / †6. April 1932*. Stragnų / Skėrių kapinės, Klaipėdos r., Priekulės seniūnija. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB (Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Klaipėdos krašto kapinių skaitmeninė duomenų bazė).
- (16) *Čzion ilsis Dieweje / mano geroji Moteriszke / musu mylima Motinėle / Marie Kerschies / *16.5.1876 / †20.7?.1922 / ir mano mylims Sunus / musu Brolis / Walter*. Lužų I kapinės, kapas Nr. 3, Klaipėdos r., Sendvario sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.
- (17) *Hier Ruht in Gott / unsere liebe Mutter / Madliene Kaitinnis / *1866 – †1933*. Lužų I kapinės, kapas Nr. 22. Klaipėdos r. Sendvario sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.
- (18) *Hier ruhen in Gott / unsere lieben Eltern / Georg Kujus / *31.3.1847 †14.101918 / Lotte Kujus / geb. Szogs / <...> 10.1860 †20.3.1938 / <...> geliebt uns allezeit, / <...> ch Gott in Ewigkeit*. Meišlaukių kapinės, kapas Nr. 34, Šilutės r. Usėnų sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.
- (19) *Hier ruhet in Gott / Frau / Mathilde Hess, [gotišškai] / geb. [Jo]rke, / *27.1.1866, †14.10.1937. / Ruhe fanft!* Žagatpurvių I kapinės, kapas Nr. 29, Šilutės r., Švėkšnos sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.
- (20) *Hier ruhet in Frieden [gotišškai] / mein lieber Mann, unser lieber Bruder / Georg Pafzehr, [gotišškai] / geb. 20. Juni 1873, gef. 10. Mai 1927. / Die Scheidestunde schlug zu früh, / Doch Gott, der Herr, bestimmte sie. / Ruhe sanft!* Kavalioų IV kapinės, kapas Nr. 37, Šilutės r., Usėnų sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

laikotarpio epitafijos reprezentatyviai atspindi *klaipėdiškio* fenomeną, kai ne tautybė ir ne pavardės kilmė nulėmė tautines nuostatas, o tam tikros viešojoje bendravimo erdvėje sukonstruotos reikšmės, kurių dėka „visą tarpukarį gyventojų provokiška orientacija Klaipėdos krašte buvo palaikoma apibrėžiant savo priklausomybę ir atskirumą per priklausomybę regionui išreiškusias sąvokas (*Memelländer* <...>), bendros tėviškės (*Heimat*), bendros praeities, bendros kultūros <...> simbolius ir vaizdinius“ [39, 64]. Epitafijų kalbinė raiška galėjo būti kaip tik ta reikšmė, kuri simbolizavo akivaizdų ligi tol vyravusios krašto kalbinės ir laidojimo tradicijos tęstinumą.

Analizuojant epitafijų kalbą ir turinį 1939–1944 m., atkreiptinas dėmesys, jog po 1939 m. įvykdyto Klaipėdos krašto anšliuso „buvo sustabdytas lietuviškų laikraščių išleidimas“, o klaipėdiškiai pateko į „griežtą vokietinimo politiką tautinių mažumų atžvilgiu“ [7, 159], kai lietuvių kalbos viešas vartojimas buvo uždraustas net bažnyčiose, o už lietuviškų radijo laidų klausymą buvo baudžiama baudomis [17, 28]. Provokiška nuostata atsispindėjo ir laidojimo bei kapinių kultūroje. Negausios šio laikotarpio užfiksuotos epitafijos liudija išimtinai vokišką įrašų kalbą (21), kuri suniveliuoja visus krašto gyventojus į tik vokiškumu grįstą monolitą.

Pavieniai antkapiniai paminklai (22) kritusiems Wermachto kariams demonstruoja griežtai reglamentuotą Trečiojo reicho metais pranešimų apie karių mirtį kalbinį trafaretą, kuris buvo privalomas visoje Reicho teritorijoje skelbiant žinias apie žuvusiuosius „už fiurerį bei tėvynę“ [33, 350–356]. Tokių vienodos struktūros žinučių gausu to meto leistuose laikraščiuose, Klaipėdos krašto tyrėjams yra aktuali dienraštyje *Memeler Dampfboot* skelbta informacija, kurią galima būtų naudoti ateities tyrimams apie Klaipėdos krašto gyventojus, kariavusius Antrajame pasauliniame kare.

Fragmentiniai 1939–1944 m. epitafijų pavyzdžiai liudija, jog vietos gyventojų tautinė ir kultūrinė raiška buvo aiškiai įsprausta į nacistinės Vokietijos vykdytos tautinės politikos rėmus, tad bet kokios ne vokiečių kalbos viešo naudojimo (mūsų tiriamuoju atveju – kapinių kultūroje) galimybės buvo neįmanomos.

Nagrinėjant klaipėdiškių tautinę ir kultūrinę raišką po Antrojo pasaulinio karo, atkreiptinas dėmesys, jog istoriografinėje apyvartoje įvairuoja vietinius krašto gyventojus įvardijanti definicija: vietiniai gyventojai [14], senieji gyventojai [4], klaipėdiečiai [15], klaipėdiškiai [11; 17]. Pažymėtina, kad nė viena sąvoka neapibrėžia tautiškumo, o išskiria šios gyventojų kategorijos priskyrimą tam tikram teritoriniam regionui, jų vietininkiškumą. Nesigilindami į Klaipėdos krašto vietos gyventojų pilietybės ir tautybės santyki pokario metais [11] pažymėsime, kad šio tyrimo kontekste mums yra aktualus klaipėdiškio kaip tam tikro pokario istorijos subjekto saviidentifikavimas pasikeitusiomis

(21) *Hier ruht in Gott / Maria Hasenhein / *29.5.1865 †12.2.1940.* Kavolių II kapinės, kapas Nr. 10. Šilutės r., Usėnų seniūnija. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.; *Hier / ruhen in Frieden / Robert Borm / *14.7.1861 †23.3.1941 / Pauline Borm / geb. Brokopp / <...> 9.1858 †29.3.1941* Uostiškių kapinės, kapas Nr. 3, Šilutės r., Usėnų seniūnija. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.; *Hier / ruh <...> Frieden / Hein <...> Peldszus / *15.7.1876. †28.7.1940 / Lydia Peldszus / *16.2.1922 †19.10.1940. / Es war, o Herr, dein Wille.* Meišlaukių kapinės, kapas Nr. 19, Šilutės r., Usėnų sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.; <...> / *ruht in Gott / Maria Uigschies / geb. Jurat verw. Endrejat / *18.9.1858 †9.7.1940. / Christus ist mein Leben.* Katyčių II kapinės, Šilutės r., Katyčių sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(22) *Am 28. Januar 1942 / gab der Obergefreite / Otto <...> / geb. am <...> / auf dem Flugf <...> Ehre / sein Leben für Führer, / Volk und Vaterland.* Katyčių II kapinės, Šilutės r., Katyčių sen. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

istorinėmis aplinkybėmis, kai „vokiečių nacionalistinė tapatybės ideologija, kuri ikikarinėje Klaipėdoje buvo pagrindinė prolietuviškos tapatybės ideologijos konkurentė, prarado savo konkurencinį pagrindą“ [41, 181]. Anot V. Safronovo, tokius tapatybės pokyčius nulėmė Sovietų Sąjungos politikos neribota antivokiška propaganda ir 1944–1945 m. sandūroje daugumos senųjų krašto gyventojų, kurie galėjo būti Lietuvai nelojalūs ir besiorientuojantys į Vokietiją, praradimas [41, 181–182]. Iš principo sutinkant su antruoju autoriaus teiginiu, tenka pažymėti, kad nors likusieji vietiniai Klaipėdos krašto gyventojai ir sudarė tik nedidelę pokario krašto gyventojų dalį, visgi jų negalima išeliminuoti ir to meto viešosios aplinkos. Telkiamasis į atskiras, daugiausia religiniu pagrindu susietas bendruomenes liudija jų, kaip mažumos grupės, santykį su naująja gyventojų dauguma ir nagrinėtinas kaip atskiras to meto viešojo diskurso segmentas.

Siekiant atskleisti tam tikras klaipėdiškių tautinės ir kultūrinės raiškos formas ir tendencijas, pasirinkti vienos evangelikų liuteronų parapijos, Vanagų, priklausančios Klaipėdos rajonui, mikrotyrimo socialiniai-kultūriniai pjūviai. Straipsnyje nėra aktualu atskleisti šios bažnyčios ir parapijos istoriją, čia, remiantis konfesinio paveldo fiksavimo medžiaga, dėmesys sutelkiamas į parapijiečių tautines raiškas. Kaip pagalbinė tema analizuojama klaipėdiškių statistinė išraiška: pasirinkus vieną parapiją lyginama bažnytinių knygų bei senosiose Klaipėdos krašto kapinėse išlikusių epitafijų informacija. Tokių duomenų analizė yra reikšminga keliais aspektais: pirma, ji rodo, kokios kapinės pokario metais buvo naudojamos kaip veikiančios – tai atskleistų atskirų vietovių kaip klaipėdiškių branduolių gyvybingumą; antra, kapinėse išlikusios epitafijos, liudijančios apie čia palaidotuosius po 1945 m., leidžia daryti santykinės išvadas apie klaipėdiškių tautinę raišką ir ikikarinės kultūrinės tradicijos tąsą pokario aplinkoje.

1903 m. įkurtai Vanagų parapijai priklausė 14 kaimų ir du dvarai (23). Pastaruoju metu šios vietovės priklauso Klaipėdos ir Šilutės rajonams. Šiuose kaimuose, remiantis kultūros vertybių registro duomenimis (24) ir konfesinio paveldo fiksavimo medžiaga, užfiksuota 17 kapinių, kadangi pagal XVIII–XIX a. kapinių steigimo Prūsijoje tradiciją kapines turėjo kiekvienas kaimas, o „nereta gyvenvietė turėjo po kelias kapines“ [6, 234]. Minimoje Vanagų parapijoje po dvi kapines turėjo Pozingių, Stankaičių, Stonaičių kaimai, trejos kapinės buvo Kantvainiuose. Nors žinoma tik reliatyvi statistika apie parapijos dydį iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos (25), bažnytiniai duomenys po 1945 m. leidžia teigti, jog nepaisant pirmaisiais pokario metais sutelktos pakankamai gausios parapijos bendruomenės (26), tiek siauresniame, parapijos, tiek platesniame, viso Klaipėdos krašto, kontekste turime kalbėti apie didesnės klaipėdiškių dalies praradimą.

(23) Parapijai priklausė Vanagų, Poškų, Agluonėnų, Kantvainių, Žydelių, Žagarų, Šauklių, Ažpurvių, Pėžaičių, Pozingių, Dvylių, Dėglių, Stankaičių, Stonaičių kaimai bei Aisėnų ir Blymačių dvarai [34, 95–97].

(24) Klaipėdos rajono kultūros vertybių registro duomenis žr.: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/ResultPrint.aspx>

(25) Išėjimoje leisto lietuviško laikraščio *Lietuvos pajūris* duomenimis, 1911 m. Vanagų parapijoje buvo 2 520 gyventojų [34, 98].

(26) Nuo 1945 m. pamaldas bažnyčioje laikęs 1950 m. į kunigus išventintas Jurgis Sprogys 1949 m. sudarė Vanagų parapijiečių sąrašą, kuriame yra apie 1 200 pavardžių. Sąraše pateikti asmenų vardai, pavardės, tėvavardžiai, gimimo data ir gimimo vieta, tuometinė gyvenamoji vieta, krikštijimo, su-tuoktuvių data ir itin vertingas pastabų arba skyrelis apie mirtį. Jame pateikta parapijiečio mirties, ištrėmimo į Sibirą arba išvykimo į Vokietiją data [59, 1–45a.].

Mūsų tiriamai temai yra svarbi mirusių parapijiečių statistika, jų palaidojimo vietos lokalizacija, išlikusių antkapinių paminklų ir jų įrašų identifikacija. Svarbiausiu ir vieninteliu rašytiniu šaltiniu, leidžiančiu nustatyti mirusius parapijiečius po 1945 m., yra mirusių parapijiečių sąrašai [59, 50–100], kuriuose buvo užrašomas mirusiojo vardas ir pavardė, jo amžius, gyvenamoji vieta ir kokiose kapinėse jis palaidotas. Pastaroji informacija yra svarbi, nes, palyginus ją su konfesinio paveldo fiksavimo metu gautais duomenimis, daromos išvados, kiek išlikę antkapiniai paminklai ir įrašai kapinėse atspindi realiai atskirose kapinėse po 1945 m. palaidotų asmenų skaičių.

Kunigas Jurgis Sprogys 1946–1960 m. palaidojo 361 klaipėdiškį, iš jų 203 Vanagų parapijai priklausiusiose kapinėse [59, 50–63]. Kadangi J. Sprogys aptarnavo ir Kintų, Saugų bei Plikų parapijas [43], tai likusieji mirę asmenys buvo palaidoti įvairiose šių parapijų kapinėse. Atkreiptinas dėmesys, jog kunigo Sprogio surašytas sąrašas neturėtų būti vertinamas kaip baigtinis ir absoliučiai patikimas šaltinis, nes, remiantis sakinės istorijos liudijimais (27) ir tik Kantvainių kaimo dvejų kapinių epitafijų statistikos analize (28), galima konstatuoti, jog ne visi parapijiečiai šiuo laikotarpiu buvo laidojami J. Sprogio. Šias apeigas pirmaisiais pokario metais trūkstam krašte kunigų atliko surinkimininkų tradicijas išlaikę sakytojai, kurie po Antrojo pasaulinio karo pasiliko Klaipėdos krašte ir „karui einant į pabaigą atnaujino savo darbą“ [10, 38]. Kaip teigiama Vanagų bažnyčios istorijoje po 1945 m., pirmos pamaldos čia įvyko 1945 m. kovo mėnesį. Jas laikė sakytojas Jurgis Kilius iš Vanagų: „nuo pat kovo mėnesio pasikeistina pamaldas Bažnyčioj nulaukė broliai Sakytojei, Killius Jurgis [iš] Vanagų, Kibelka Adomas [iš] Čiutelių, Kuršys Jonas [iš] Čiutelių ir Skudis Jurgis [iš] Čiutelių.“ Pirmas pamaldas kantorius J. Sprogys laikė 1945 m. rugsėjo 18 d. [58, 2]. Norint surinkti išsamiausią informaciją apie pokario klaipėdiškius, reikėtų disponuoti ne tik kunigų, bet ir sakytojų fiksuotais duomenimis, kurių neįmanoma identifikuoti.

Iš Vanagų parapijos kapinių kaip tyrimo objektas yra pasirinktos Agluonėnų, Dėglių, Dvylių, Kantvainių, Stankaičių, Ašpurvių, Stonaičių kaimų kapinės, kuriose, pagal bažnytinius dokumentus, buvo palaidota 111 asmenų (29).

Žinant palaidotų asmenų minėtose kapinėse skaičių ir disponuojant konfesinio paveldo fiksavimo medžiaga, galima apibendrinti, kiek kapinėse esantys antkapiniai paminklai ir juose išlikusios epitafijos yra reprezentatyvios atskleidžiant klaipėdiškių istoriją 1945–1960 m. atskirose vietovėse.

(27) Erna Rimerytė-Filozienė, gim. 1923 m. gegužės 8 d., teigė, kad jos tėvas Friedrichas Wilhelmas Rimeris, miręs apie 1946–1947 m., yra palaidotas Kantvainių kaimo kapinėse. F. W. Rimeris nėra pažymėtas J. Sprogio mirusių parapijiečių sąrašė, kapinėse nėra ir jam skirto antkapinio paminklo (2013 m. rugpjūčio 2 d. užrašyti atsiminimai saugomi autorės asmeniniame archyve).

(28) Remiantis mirusiųjų sąrašu, Kantvainių kaimo dvejose kapinėse 1946–1960 m. buvo palaidoti 27 gyventojai. Šiuos duomenis palyginus su išlikusiomis kapinėse epitafijomis, konstatuojama, kad šiuo laikotarpiu kapinėse palaidoti 7 asmenys nebuvo įtraukti į mirusių parapijiečių sąrašą: tai Ewa Ilginnis (mirė 1947 m.), Gerhard Broszeitis (mirė 1951 m.), K. Slizis (mirė 1948 m.), Michel Purwins (mirė 1946 m.), Eduard Garde (mirė 1949 m.), Marie Bandze (mirė 1959 m.), Elzė Stalgytė (mirė 1949 m.) [34, 142–150]; Kantvainių kaimo kapinių konfesinio paveldo fiksavimo medžiaga. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(29) Agluonėnų kapinėse palaidota 11 žmonių, Dėglių – 32, Stankaičių (dvejos kapinės) – 9, Ašpurvių – 14, Dvylių – 12, Stonaičių (dvejos kapinės) – 6, Kantvainių dvejose kapinėse – 27 žmonės [59, 50–63].

Lentelė. Palaidotų asmenų ir išlikusių epitafinių įrašų santykis atskirose Vanagų parapijos kapinėse

	Agluo- nėnai	Ažpur- viai	Dėgliai	Dvyliai	Kant- vainiai	Stan- kaičiai	Stonai- čiai	Iš viso
1945–1960 m. pa- laidotųjų kapinėse skaičius (bažnyčios duomenys)	11	14	32	12	27	9	6	111
Kapinėse fiksuotų epitafijų, liudijančių apie šiuo laikotarpiu palaidotuosius, skaičius	7 (30)	7 (31)	7 (32)	0 (33)	11 (34)	6 (35)	1 (36)	39
Procentinė epitafijų apie palaidotuosius išraiška	64 %	50 %	21,8 %	0 %	40,7 %	66,6 %	16,6 %	35,5 %

Gauti rezultatai leidžia teigti, jog kapinėse užfiksuoti artefaktai pateikia tik daugiau kaip trečdalią informacijos apie pokario metais kapinėse palaidotus klaipėdiškius. Tokia tendencija paaiškintina dviem aspektais: pokariu dėl sunkios ekonominės situacijos, taip pat daliai klaipėdiškių 1958–1960 m. išvykus gyventi į Vokietiją, dalis kapaviečių nebuvo paženklinta jokių antkapinių paminklų; iš antkapinių paminklų, pokariu statytų kapinėse, išskirtini iki metro aukščio ir žemesni mediniai kryžiai, kurių dauguma per keletą dešimtmečių visiškai sudūlėjo, todėl nebeįmanoma nustatyti ir juose įrežtos informacijos. Galima teigti, kad geriausiai įskaitomi įrašai yra pokario metais statytuose cementiniuose paminkluose, kuriuose raidės buvo įrežiamos arba horeljefinės, taip pat metalinėse epitafinėse lentelėse, pritvirtintose prie kaltinių ar medinių kryžių.

Nagrinęjant pokario laikotarpio klaipėdiškių istoriją, svarbu pateikti ir jų tautinės raiškos sampratą, kuri atskleidžia vietinių Klaipėdos krašto gyventojų ankstesnės kultūrinės / tautinės tradicijos tęstinumą, daugiausia susijusį su religine, laidotuvių tradicija. Antkapinių paminklų įrašai išryškina kelis šimtus metų Klaipėdos krašte tarpusią dvikalbystę. Galima manyti, kad vokiška kalbinė raiška epitafijose pokario metais buvo labai ryškus klaipėdiškių *savo / kitokios* bendruomenės, skirtingos nuo atsikėlusių iš Didžiosios Lietuvos, identifikavimo kriterijus. Nors liuteronų „bažnyčia vartojo tik lietuvių kalbą ir tik atskirais atvejais, krikštijant arba suteikiant ligoniui paskutinę šv. vakarienę, vartota ir vokiečių kalba, jei tikintysis lietuviškai nemokėjo“ [11, 87–90], kai kurie viešojoje erdvėje reprezentuoti religinio gyvenimo ženklai turėjo išreikšti čia gyvenusių klaipėdiškių kitokią savastį ir tam tikrą kultūrinę bei tautinę atskirtį nuo pokariu susidariusios gyventojų daugumos. Atlikus išlikusių 39 antkapinių įrašų (1945–1960 m.) kalbinę analizę gauti tokie rezultatai: lietuviškos epitafijos sudaro 43,5%, vokiškos – 38,5%, dvikalbės – 17,9% (lentelė).

(30) Agluonėnų kapinių fiksavimo (2006 m., tikslinti 2013 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(31) Ažpurvių kapinių fiksavimo (2006 m., tikslinti 2013 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(32) Dėglių kapinių fiksavimo (2012 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(33) Dvylių kapinių fiksavimo (2006 m., tikslinti 2013 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(34) Kantvainių kaimo I ir II kapinių fiksavimo (2013 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(35) Stankaičių kaimo I ir II kapinių fiksavimo (2011 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(36) Stonaičių kaimo I ir II kapinių fiksavimo (2012 m.) duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

Prie dvikalbių epitafijų buvo priskirti tokie įrašai, kuriuose tekstas *Čion ilsis, ilsėkitės ramybėje* etc. buvo pateikiamas lietuvių kalba, o vardai ir pavardės užrašyti vokiškai, pvz., „Cion ilsis mūsų Tewai / FRANZ HEYDECK /*10.6.1882 / †4.2.1953 / EVA HEYDECK / *10.3.1891 / †25.8.1950 / Ilsėkitės ramybėje“ (37). Epitafijų rašymas vokiečių kalba (arba tik pavardžių ir vardų) fiksuojamas visais pokario dešimtmečiais (38).

Pažymėtina, kad vokiškų įrašų būta ir laidotuvių vainikų kaspiniuose, kurie įamžinti pokario metais vykusių laidotuvių nuotraukose, pvz., Anos Laukstėnienės iš Sakūtėlių (Šilutės r.) laidotuvėse 1956 m. vasario 24 d. Sakūtėlių kapinėse ant laidotuvių vainikų kaspinių matyti įrašai: „<...> in / dem / Herrn / sterben / <...> von / Ehegatten, / Kindern, / und / Enkelkindern“ (39). Pasirinktą chronologinę tyrimo pabaigos ribą ties 1960 m., kaip tam tikrą klaipeidiškių būties marginalizavimosi cezūrą, iliustruoja mirusių klaipeidiškių sumažėjimas, nes minėtoje parapijoje 1961–1980 m. užrašyta 140 mirusių parapijiečių pavardžių [59, 64–70a.], t. y. 2,5 karto mažiau nei 1946–1960 metais. Tad akivaizdu, kad iki 1960 m. reprezentatyviau yra atspindima klaipeidiškių tautinė raiška, kurią iliustruoja Klaipėdos krašto senosiose kapinėse esančios epitafijos.

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus galima teigti, jog pasitelkiant daugiasluoksnę šaltinių bazę, kurioje svarbiausią dalį sudaro konfesinio paveldo artefaktuose išlikusios epitafijos, galima daryti tam tikras išvagas apie klaipeidiškių tautines ir kultūrinės raiškas XX amžiuje. Klaipeidiškio definicija, atsiradusi tarpukario Klaipėdos krašto viešojoje erdvėje, apibrėžiama kaip tapatybės konstravimo reikšmė, susijusi su lietuviška ar vokiška praeities pažinimo tradicija ar interpretacija. Epitafijų analizė leidžia teigti, jog tarpukariu aiškiai išreikštas lietuvių ir vokiečių kalbų bilingvizmas simbolizavo akivaizdų ligi tol vyravusį krašto kalbinės ir laidojimo tradicijos tęstinumą.

Fragmentiniai 1939–1944 m. epitafijų pavyzdžiai liudija, jog vietos gyventojų tautinė ir kultūrinė raiška buvo aiškiai įsprauta į nacistinės Vokietijos vykdytos tautinės politikos rėmus, tad bet kokios ne vokiečių kalbos viešo eksploatavimo, mūsų tiriamuoju atveju – kapinių kultūroje, galimybės buvo neįmanomos.

Pokario laikotarpio klaipeidiškių tautinės raiškos samprata atskleidžia vietinių Klaipėdos krašto gyventojų ankstesnės kultūrinės / tautinės tradicijos tęstinumą, daugiausia susijusį su religine, laidotuvių tradicija.

Nepaisant sovietiniais metais vestos griežtos ateizmo politikos, liuteronų bažnyčia buvo svarbi regioninės istorijos dalis, saugojusi klaipeidiškių savitą identitetą. Tai reprezentatyviai atspindi epitafijos, kuriose susiliejusios vokiečių ir lietuvių kalbos iliustruoja iki Antrojo pasaulinio karo pradžios krašte vyravusios dvikalbės tradicijos tąsą ir klaipeidiškių tautinę bei kultūrinę raišką pasikeitusioje politinėje ir socialinėje aplinkoje pokario metais. Tai buvo labai ryškus klaipeidiškių *savos / kitokios* bendruomenės, skirtingos nuo atsikėlusių iš Didžiosios Lietuvos pokario metais, identifikavimo kriterijus.

Gauta 2013 09 30
Priimta 2013 12 10

(37) Dėglių kapinių (Šilutės r., Saugų sen.) kapas Nr. 64. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(38) *Hier ruht in Frieden / meine liebe Gattin / u. Mutter / Marie Bolz* / *9.8.1886. †19.8.1970. Dėglių kapinių (Šilutės r., Saugų sen.) kapas Nr. 93. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.; *Hier ruhet in Frieden / unser liebes Söhnchen / mein Bruderchen / Günter Matzpreisch* / *9.4.1980 / †21.6.1980. Čiūtelių kapinių (Šilutės r., Saugų sen.) kapas Nr. 3. Duomenys saugomi KU BRIAI KKKSDB.

(39) Informacija iš KU BRIAI projekto „Šeimos albumų istorijos. Klaipeidiškiai 1944–1960 m.“ duomenų bazės.

Literatūra ir šaltiniai

- [1] *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XVIII. Sudarė A. L. Arbušauskaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2009. 350 p.
- [2] ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė, Liucija. *Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2010. 311 p.
- [3] ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė, Liucija. Klaipėdos krašte nėra nė vienos šeimos, iš kurios nebūtų kas nors atimta. Iš: *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XVIII. Sudarė A. L. Arbušauskaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2009, p. 322–330.
- [4] ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė, Liucija. Kuršių nerijos gyventojų socialiniai-demografiniai pokyčiai. Iš: *Lietuvinkų kraštas*. Kaunas: Litterae universitatis, 1995, p. 372–397.
- [5] BALČIŪNIENĖ, Asta. Klaipėdos krašto liuteroniškų kapinių paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu. Iš: *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XXV. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2012, p. 62–76.
- [6] BARASA, Darius. Senosios Šilutės krašto kapinės – archyvai po atviru dangumi. Iš: *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kl, 2006, p. 232–239.
- [7] BUBNYS, Arūnas. Lietuvos interesų gynimas Klaipėdos krašte 1939–1940 metais. Iš: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta Historica universitatis Klaipedensis. T. XXI. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2010, p.157–174.
- [8] BUKAVICKAS, Rubenas. Šilutės apskrities kūrimas ir jos sovietizacija 1945–1950 metais. Magistro baigiamasis darbas, 2012. *Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archyvas*.
- [9] *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX a.* Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XXIV. Sudarė V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 2012. 357 p.
- [10] GENYS, Mindaugas. Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios padėtis sovietinės okupacijos metais 1940–1990 metais. Magistro baigiamasis darbas, 2004. *Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto archyvas*.
- [11] HERMANN, Arthur. Klaipėdiškių likimas Lietuvoje po 1945 m. Iš: A. Hermann. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 73–94.
- [12] HERMANN, Arthur. Lietuviškumo problema Rytų Prūsijos evangelikų bažnyčioje 1871–1933. Iš: A. Hermann. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 50–72.
- [13] JUŠKA, Albertas. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl, 1997.
- [14] KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Klaipėdos krašto kaimo vietovių apgyvendinimas pokario metais. Iš: *Lietuvinkų kraštas*. Kaunas: Litterae universitatis, 1995, p. 339–371.
- [15] KAIRIŪKŠTYTĖ, Nastazija. Klaipėdos krašto repatriantai ir jų padėtis 1945–1950 m. *Lituanistica*, 1991, Nr. 2(6), p. 35–48.
- [16] KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knygų link*. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kl, 2013. 279 p.
- [17] KIBELKA, Ruth. *Memelland. Fünf Jahrzehnte Nachkriegsgeschichte*. Berlin, 2002. 238 S.
- [18] KIBELKA-LEISEROWITZ, Ruth. *Parodos „Šeimos albumų istorija(os): klaipėdiškiai 1944–1960 m.“ įvadinis žodis*. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2006.

- [19] *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. IX. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2003. 160 p.
- [20] *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XXI. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2010. 253 p.
- [21] *Klaipėdos krašto istorijos ir kultūros atodangos. Klaipėdos karšto visuomenės veikėjui Adomui Brakui atminti*. Sudarė K. Jokubavičienė, S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2007. 165 p.
- [22] *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XXV. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2012. 301 p.
- [23] *Klaipėdos krašto prisiminimai*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2009. 126 p.
- [24] Konfirmantų sąrašų knyga 1945. *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 9.
- [25] KOSSERT, Andreas. *Ostpreußen. Geschichte und Mythos*. Pantheon, 2007.
- [26] KRAŠTINAITIS, Emilis. Mažoji Lietuva, kokia ji buvo paskutiniuoju laiku. Iš: *Lietuvinkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 573–610.
- [27] LACHAUER, Ulla. *Rytprūsiški likimai*. Vilnius: Baltos lankos, 2004.
- [28] LACHAUER, Ulla. *Rojaus kelias: Rytprūsių ūkininkės Lėnės Grigolaitytės prisiminimai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001. 146 p.
- [29] LEER, v. Johann. Memelland. *Großdeutsche Forderungen. Schriftenreihe zur Frage der nationalen Ansprüche des deutschen Volkes*. Heft. 1. München, 1932.
- [30] LIŽEWSKA, Iwona. Purda – Die Landschaft lesen. Iš: *Purda 1900–2006. Portret wsi. / Gross Purden 1900–2006. Das Portrait eines Dorfes*. Sudarė M. Kardach, J. Pilecki, E. Traba. Olsztyn: „Borussia“, 2006, p. 77–87.
- [31] MAIER, Konrad. Einleitung. *Nation und Sprache in Nordsteuropa im 19. Jahrhundert*. Bd. 9. Hrsg. K. Maier. Wiesbaden, Veröffentlichungen des Nordost-Institut, 2012, S. 9–12.
- [32] MASILIAUSKIENĖ, Daiva. Žodinė istorija ir jos taikymo galimybės buvusių Rytprūsių pokario istorijos tyrimuose. *Istorija*, 2010, t. 79, Nr. 3, p. 43–53.
- [33] MOORHOUSE, Roger. *Kariaujantis Berlynas: pakilimas ir nuopuolis Hitlerio sostinėje 1939–1945*. Kaunas: Obuolys, 2013.
- [34] POCYTĖ, Silva. *Agluonėnai. Kaimas istorijos pagairėje (1939–1990)*. Klaipėda, 1994.
- [35] POCYTĖ, Silva. Klaipėdos krašto daugiakalbiškumas ir konfesinio paveldo senosiose kapinėse specifika Lietuvos kontekste. Iš: *Klaipėdos krašto konfesinis paveldas: tarpdisciplininiai senųjų kapinių tyrimai*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. XXV. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2012, p. 47–53.
- [36] POCYTĖ, Silva. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914 metais*. Vilnius: Vaga, 2002.
- [37] POCYTĖ, S. Die memelländische Identität nach dem Zweiten Weltkrieg am Beispiel einer lutherischen Gemeinde. In: *Tagungsberichte der historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung*. Bd. 26: Memel als Brücke zu den baltischen Ländern. Kulturgeschichte Klaipėda vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Hrsg. B. Jähnig. Osnabrück: fibre Verlag, 2011, S. 119–131.
- [38] SAFRONOVAS, Vasilijus. Apie repatriaciją ir Lietuvoje vyraujančią požiūrį į Klaipėdos krašto senbuvius. *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 10–14.
- [39] SAFRONOVAS, Vasilijus. „Memelenderių“ daryba, arba ideologinis 1939 metų Klaipėdos krašto aneksijos parengimas. Iš: *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai*. Acta Historica universitatis Klaipedensis. T. XXI. Sudarė S. Pocytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2010, p. 32–68.

- [40] SAFRONOVAS, Vasilijus. Modernieji lietuviai įsitvirtina mieste. Kaip tai vyko Klaipėdoje XIX–XX amžių sandūroje. Iš: *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*: straipsnių rinkinys. Sudarė V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2013, p. 126–151.
- [41] SAFRONOVAS, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2011.
- [42] SAFRONOVAS, Vasilijus. Trečiojo Reicho jūrų tvirtovė. Iš: *Kareivinės, tapusios Klaipėdos universitetu*. Sudarė V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2012, p. 129–141.
- [43] SPROGYS, Jurgis. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. IV. Vilnius, 2009, p. 310.
- [44] STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. Henry Fuchs, der Autor der Niddener Schulchronik. In: *Chronik der Schule Nidden*. Hrsg. G. Nausėda, V. Gerulaitienė. Vilnius: Petro ofsetas, 2013, p. 17–33.
- [45] STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2010. 255 p.
- [46] Sutuoktvių liudijimai ir Gimimo ir Krikšto sąrašas nuo 1946 m. – 1954 m. *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 7.
- [47] TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: Die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In: *„Der Fremde im Dorf“: Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. H.-J. Bömelburg, B. Eschment. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1998, S. 85–104.
- [48] TOLEIKIS, Martynas. Ir žodžiai tapo kūnu. Iš: *Skaitiniai apie Klaipėdos kraštą*. Ketvirtoji knyga. Klaipėda: Vėjasparnis, 2008. 254 p.
- [49] TRABA, Robert. Tarpdalykinis regiono tyrimas Rytų Prūsijos pavyzdžiu. Iš: *Daugiareikšmės tapatybės tarpurdvėse: Rytų Prūsijos atvejis XIX–XX amžiais*. Acta Historica universitatis Klaipedensis. T. XXIII. Sudarė V. Safronovas. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2011, p. 23–30.
- [50] VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Fotografuotas leidimas. Vilnius: Vaizdas, 1989.
- [51] Vanagų ev. liuteronių parapijos Sutuoktvių liudijimai (prasidedant 1950 m.). *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 5.
- [52] Vanagų ev. liut. Bažnyčios večerės dalyviai (Komunikantai). *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 8.
- [53] Vanagų par. (nuo 1968 – K. D. Rogo) Krikštai Konfirmantai. *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 3.
- [54] Vanagų par. ir kitų parapijų Laidojimai (ir 1999 Šilutėje). *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 4.
- [55] VAREIKIS, V. *Territoire de Memel*. Prancūzai Klaipėdos kareivinėse. Iš: *Kareivinės, tapusios Klaipėdos universitetu*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, p. 64–69.
- [56] VAREIKIS, Vygas. 1923 metų Klaipėdos krašto sukilimo kontroversijos. Iš: *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose*. Acta historica universitatis Klaipedensis. T. IX. Sudarė S. Pocyė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2003, p. 23–53.
- [57] VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo: istorijos ir statistikos šviesoje*. Antroji papildyta laida. Vilnius: Versus aureus, 2008.
- [58] Wanagų evangelikų parapijos nusidavimai nu jos gruntavojimo ir visų parapijonų sąrašas. Surašytas mete 1949 m. *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 6.
- [59] Wanagų ev. liut. Parapijiečių Sąrašų Knyga. 1944 – 19 ir Mirusių. 1960. *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 1.
- [60] Wanagų ev. Liuteronių parapijos Krikšto liudijimai (prasidedant 1955 m. sausio 1 d.). *Vanagų evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas*, b. 2.
- [61] WITTENBERG, Erwin. Die Kirchenbücher von Piktupönen. *Annaberger Annalen*, 2010, Bd. 18, S. 175–178.

- [62] ŽALYS, Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais*. Tomas II, pirmoji dalis. Vilnius: Edukologija, 2012. 378 p.
- [63] ŽALYS, Vytautas. *Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais*. Tomas II, antroji dalis. Vilnius: Edukologija, 2012. 374 p.
- [64] ŽIEMYTĖ, Ivona. Sandėliuke atrasti seni bažnytiniai dokumentai. *Vakarų ekspresas*, 2010, liepos 21, Nr. 162, p. 2.
- [65] ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- [66] ŽUKAS, Julius. Istorijos pamokos, arba dar kartą apie tai, kas 1923 m. sausį įvyko Klaipėdos krašte. Iš: Z. Genienė, J. Žukas. *Kova dėl Klaipėdos. 1923-ieji*. Katalogas. Klaipėda, 2003, p. 6–33.

SILVA POČYTĖ

Expressions of cultural and national identity of the residents from the Klaipėda Region *Klaipėdiškiai* of the 20th century in epitaphs

Summary

The history of the Klaipėda Region of the 20th century and its turning-points related to the political changes driven by the world wars has lately received an increasingly growing attention from historians and scientists from other research fields. In addition to the research of political topics of the history of the region, the revelation of the national and cultural expression of the group of residents from the Klaipėda Region, the so called *Klaipėdiškiai*, in different periods of history is important as well.

The goal of this article is to reveal the fragments of cultural and national expression of the *Klaipėdiškiai* in different periods of the 20th century based on the information that survived in the epitaphs in the historical cemeteries of the Klaipėda Region.

The objectives of the article are the following: to analyse the aspects of cultural and national expression of the *Klaipėdiškiai* in the 20th century by revealing the bilingual situation among the residents of the region; to analyse the statistical expression of the *Klaipėdiškiai* after 1945 by comparing the church documents from an Evangelical-Lutheran parish and the data of confessional heritage. The chronological limits of the research cover the period until 1960 when, based on the agreement signed between the German Federal Republic and the Soviet Union of 8 April 1958, 8,232 local residents from the Klaipėda Region departed from the Klaipėda Region to Germany in the period of 1956–1969 (the most intensive period: 1958–1960). This turning-point in the history of the Klaipėda Region manifestly eliminated the existence of original residents of the region in their homeland. Driven to the margins of history, the community was deprived of the opportunity to speak about its past because the public opinion, constrained by ideological chains, either “purified / Lithuanianized” history in its favour or shaped a foreign and unacceptable image of both the entire region and the *Klaipėdiškis* in Lithuania by highlighting the understanding of culture and history of the Klaipėda Region based on its exclusively German character. After 1960 the *Klaipėdiškiai* basically assimilated with the remaining part of the society

and their peculiar character can only be grasped and a certain pulse of identity can be recognised through certain signs of religious environment and church life.

The research results lead to the conclusion that certain insights about the national and cultural expressions of the *Klaipėdiškiai* in the 20th century can be drawn by means of a multi-layered base of sources, with epitaphs surviving in the artefacts of confessional heritage playing the major role. The concept of *Klaipėdiškis*, having emerged in the public domain of the interwar Klaipėda Region, is defined in the sense of construction of identity relating to both the Lithuanian and German tradition of the knowledge of the past or its interpretation. The analysis of epitaphs leads to the conclusion that the bilingualism of Lithuanian and German languages clearly expressed in the interwar period symbolised an obvious continuity of the linguistic and burial tradition, which had previously dominated in the region.

The fragmentary examples of epitaphs dating back to 1939–1944 testify that the national and cultural expression of local residents was strictly fit into the framework of the national policy pursued by Nazi Germany; therefore, any possibilities of exploitation of the language other than German in the public sphere, or in the culture of cemeteries in our case, were made impossible.

The concept of national expression of the *Klaipėdiškiai* in the afterwar period reveals the continuity of the previous cultural / national tradition of local residents from the Klaipėda Region, mostly linked to religious, burial customs.

Irrespective of the strict atheism policy enforced during the Soviet times, the Lutheran Church was an important part of regional history that enabled the preservation of the peculiar identity of local residents. Such a tendency is in a representative manner reflected by epitaphs, where the intertwining German and Lithuanian languages illustrate the continuity of bilingual tradition which had dominated in the region until the outbreak of World War II as well as the national and cultural expression of the *Klaipėdiškiai* in the changing political and social environment in the afterwar period. It was a very prominent identification criterion of the *Klaipėdiškiai* as *their peculiar, different* community distinct from those who moved from Lithuania Major in the years after the war.

Key words: Klaipėda Region, confessional heritage, historical cemeteries, *Klaipėdiškiai*